

Анна Маліновська, Іван Романюк

СТАН ЗАХОДІВ ІЗ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК ПРИРОДИ РЕСПУБЛІКАНСЬКОГО ЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНІ У КІНЦІ 1960-Х РОКІВ

У статті на основі архівних джерел та літератури проаналізовано стан справ із збереженням та відновленням пам'яток садово-паркової архітектури України республіканського значення в другій половині 1960-х рр.

Ключові слова: Україна, природа, пам'ятка збереження, парк, людина.

Anna Malinowska, Ivan Romaniuk

THE STATE OF CONSERVATION OF NATURAL MONUMENTS OF REPUBLICAN IMPORTANCE IN UKRAINE IN THE LATE 1960

The article analyzes the state of affairs with the preservation and restoration of monuments of landscape architecture of Ukraine of republican significance in the second half of the 1960 on the basis of archival sources and literature.

Keywords: Ukraine, nature, conservation monument, park, person.

Починаючи з початку 50-х рр. ХХ ст. в Україні відбувалися процеси інтенсивної індустріалізації, урбанізації, хімізації. Пов'язане з цим загострення проблем природокористування викликало відповідну суспільну реакцію.

Стихійна хижацька експлуатація природних ресурсів викликала у небайдужих громадян тривогу, збуджували патріотичні прагнення до охорони природи, її збереження для майбутніх поколінь.

В 1960-ті роки продовжує набувати поширення рух за охорону природи. Природоохоронна політика отримала в ці роки своє найбільш повне, порівняно з попередніми, структурно – функціональне втілення.

У надрах природоохоронної політики України зароджувалися елементи розуміння справжніх причин негативного впливу на довкілля, особливо перевірки стану та заходів, що вживаються по збереженню, догляду та впорядкуванню історичних парків, ботанічних садів, дендропарків, взятих під охорону Держави як пам'ятки природи республіканського значення.

Вивчення природоохоронного руху в республіці кінця 1950-х – 60-х рр. минулого століття покликане окреслити межі впливу радянської держави та розвиток і становище природоохоронного руху досліджуваного періоду.

Зі здобуттям Україною незалежності, виникли нові можливості для більш об'єктивного дослідження стану пам'яток природи республіканського значення.

Значний внесок у вивчення досліджуваної нами теми зробили В.Є. Борейко [1, 2, 3], П.О. Гвоздик [4], Б. Кіндюк [5], В. Лебединець [6], Я. Олійник [7], М. Хилько [8] та інші науковці.

Джерельну базу дослідження склали матеріали Державного архіву Вінницької області. Серед документів ДАВІО на особливу увагу заслуговують фонди Р-151 – Рішення Вінницького облвиконкому, Р-2700 – Виконком Вінницької обласної ради депутатів трудящих, Р-5971 – Вінницька обласна інспекція з охорони природи, які стали документальною основою статті.

Однак досліджувана тема не знайшла окремого спеціального висвітлення і тому стала предметом нашого дослідження.

Охорона природи, як складова частина природокористування є справою державного значення, однак радянська країна намагалася вирішити економічні проблеми в країні за рахунок екстенсивного використання природних ресурсів. Цим самим ігнорувалися екологічні наслідки. Пріоритетним напрямком стала політика перетворення та підпорядкування природи в ім'я великого майбутнього.

Лише наприкінці 1960-х рр., в умовах всенаростаючого техногенного впливу, держава повернулась обличчям до проблем охорони природи та раціонального використання її ресурсів.

Пам'ятки природи республіканського значення – одна з найважливіших складових природоохоронної діяльності. Стихійна експлуатація природних ресурсів викликала у суспільстві тривогу, збуджувала прагнення громадян до охорони природи, її збереження для майбутніх поколінь.

Станом на кінець 1960-х рр. в Україні було зареєстровано 73 парки і 10 ботанічних садів, як пам'яток природи республіканського значення. При перевірці їх стану лише 37 з них знаходилися в задовільному стані, а решта потребували термінового втручання держави. Найкраще зберігалися парки у Криму та Вінницькій області, а також у м. Києві [9, арк. 31].

Була розроблена проектна документація на реконструкцію Тростянецького дендропарку, парків Качанівського, Сокиринського (Чернігівська обл.), Кагарлицького (Київська обл.) та ряду інших. Проводилися відбудовчі роботи в дендропарках «Олександрія» (Київська обл.), Софіївка (Черкаська обл.) та в Онуфріївському парку (Кіровоградська обл.).

Внаслідок забудови та відводу території ряду парків під будівництво їх площі за останні роки значно зменшилися. Так, Кам'янський парк (Черкаська обл.) з 17 га зменшився до 4 га, Михайлівський парк (Хмельницька обл.) з 20 до 15 га, Масандрівський парк у Криму з 80 га до 40 га та ряд інших [9, арк.31].

Ряд садово-паркових комплексів були розірвані між кількома господарями. Так, територія Яготинського (Київська обл.) та Седнівського парків (Чернігівська обл.) підпорядковувалися трьом різним організаціям, які погано доглядали парк. Внаслідок чого комісії

визначили їх такими, що вже втратили цінність пам'яток природи республіканського значення. Такі висновки зробили також по парках Кардамичівському (Одеська обл.), Вишнівецькому, Більче-Золоте (Тернопільська обл.) та деяким іншим.

В запущеному стані перебували парки: Кияницький (Сумська обл.), Старо-Мерчанський (Харківська обл.), Гощанський парк (Рівненська обл.).

Відсутність догляду за насадженнями, особливо за екзотичними рослинами привела до того, що в багатьох парках значно збідніла деревна рослинність. Так, в Онуфріївському парку (Кіровоградська обл.) з 120 видів деревно-чагарникової рослинності залишилось близько 60 видів, у Голозубинському (Хмельницька обл.) з 75 видів залишалось 30. Це стосується і ряду інших парків.

В 60-ті роки минулого століття різко збільшились розмиви прибережних територій Алупкінського, Карасанського та парку-санаторію «Скеля» у Криму, а також ботанічного саду Одеського держуніверситету.

В занедбаному стані знаходився Чернятинський парк (Вінницька обл.) і особливо його водна система та гідрологічні споруди, запущені ставки були і в Полонському (Хмельницька обл.) та Краснокутському парках (Харківська обл.) [9, арк. 32].

Відділом заповідників, пам'яток природи та дендропарків, обласними інспекціями Держкомітету Ради Міністрів УРСР разом з Українським товариством охорони природи проводилися перевірки стану та заходів, що вживаються по збереженню, догляду та впорядкуванню історичних парків, ботанічних садів, дендропарків, взятих під охорону Держави згідно рішень Ради Міністрів УРСР від 29 січня 1960 р. № 105 та від 7 серпня 1968 р. № 1180-р, як пам'ятки природи республіканського значення.

Перевіркою було встановлено, що міністерства, відомства УРСР, виконкоми місцевих Рад депутатів трудящих за останні роки проводили певну роботу по виконанню Закону про охорону природи Української РСР в справі покращення догляду за пам'ятками природи республіканського значення. Найкраще зберігаються парки в Кримській, Вінницькій областях, м. Києві.

Здійснені заходи сприяли деякому зниженню порушень охоронного режиму, поліпшенню догляду та роботі по реконструкції старих історичних парків. Була розроблена проектна документація на реконструкцію Тростянецького дендропарку, Качанівського та Сокиринського парків (Чернігівська область), Кагарлицького (Київська область) та інших. Проводилися відбудовчі роботи в дендропарках «Олександрія» (Київська область), Софіївка (Черкаська область) та Онуфріївському парку (Кіровоградська області) [10, арк. 40].

Однак, стан охорони і збереження парків продовжував залишатися незадовільним і якщо і надалі обмежуватись лише охороною і нічого не робити у відношенні покращення догляду за ними

та їх відновленням то значна частина їх може втратити значення пам'ятки природи республіканського значення. Науковцями були зроблені такі висновки по Кардамичівському (Одеська область), Яготинському (Київська область), Седнівському (Чернігівська область), Вишнівецькому, Більче-золоте (Тернопільська область) та ряді інших парках.

Із 73 парків та 10 ботанічних садів на той час всього лише 37 з них були визнані як такі, що знаходяться в задовільному стані: решта, тобто 56% парків та дендропарків знаходилися в незадовільному стані [10, арк. 41].

Внаслідок забудови та відводу території цілого ряду парків під будівництво, за післявоєнні роки їх площі значно зменшились. Так, Кам'янський парк (Черкаська область) з 17 гектарів зменшився до 4 гектарів, Михайлівський парк (Хмельницька область) з 20 гектарів до 15 гектарів, Масандрівський парк у Криму з 80 гектарів до 40 гектарів та ряд інших. За останні 10 років ботанічний сад Дніпропетровського університету втратив до 40 гектарів своєї території.

Загальна площа Яготинського парку (Київська область) становила 160,4 гектари. Станом на 01.11.1967 року вона розподілена була між наступними землекористувачами: Переяслав-Хмельницькому лісгоспзагу належало 100,4 гектари; Яготинському комбінату комунальних підприємств – 51,3 гектари; Центральній Яготинській лікарні належало 9 гектарів.

Проектної документації по відбудові парку не було підготовлено. Парк перебував в незадовільному стані, не велася боротьба з хворобами, не прибирався хмиз, який залишався після прочистки, несвоєчасно зрубувалися сухі дерева [10, арк. 41].

Не кращі справи були у Седнівському парку (Чернігівська область), територія якого розділена між трьома установами: середній школі - 4 гектари, тубсанаторію – 7 гектарів, 8 гектарів – радгоспу ім. Чапаєва [10, арк. 41-42].

Масандрівський парк у Криму до 1949 року разом з прилеглим лісопарком мав площу 80 гектарів, приблизно половину своєї території втратив під будівництво готелів «Інтурист» та «Масандра», кемпінга, курортного містечка «Донбас» та інших. При будівництві було знищено значну кількість вікових цінних дерев.

Зовсім недопустимим явищем являлося розміщення в північно-східній частині парку туристичного табору – кемпінга на площі 6,8 гектарів. Ця частина парку забудована дрібними господарськими будівлями, палатками, площадками для машин, але туристи розташовували їх під деревами, завдаючи шкоди парку.

Знищення цінних насаджень допущено також при розміщенні здравниць в Карасанському парку республіканського значення та санаторію «Скеля».

В парку біля ботанічного саду Чернівецького державного університету простежувалося масове висихання хвойних порід дерев

через наявність вторинних шкідників та інших факторів. На території парку збудовано бензосховище, а на території сусіднього господарського подвір'я зберігався необкорований будівельний матеріал. Територія парку в зимовий період перетворювалася в звалище брудного снігу.

Втратила свою цінність архітектура Вишнівецького парку (Тернопільська область), який за час існування Вишнівецького адміністративного району добре доглядався, а в 1968 р. він був переданий Вишнівецькому комбінату комунальних підприємств і знаходився в занедбаному стані. Незадовільний стан мав і Кияницький парк у Сумській області. В парку було багато сухостійних дерев, безліч стежок і доріг в різних напрямках, що призводило до витоптування насаджень. Через відсутність загорож в парку систематично проводився випас сільськогосподарських тварин.

В запущеному стані перебував і Старомерчанський парк, який знаходився у Харківській області [10, арк. 42]. Не прибиралися з території парку сухі дерева, випасалася худоба, не почищені від мулу та сміття ставки. В 1959 р. Харківською обласною конторою «Облпроект» була виготовлена проектна документація на впорядкування парку, яка, на жаль так і не була реалізована.

Ботанічний сад Одеського держуніверситету мав достатні кошти і був забезпечений відповідно штатами – 100 чоловік (з них 18 наукових працівників). Але тут не проводилося викорчовування і прибирання сухих дерев, обрізка пошкоджених пагонів, несвоечасно проводилася боротьба з шкідниками і хворобами рослин. Не приваблювалися птахи для боротьби з шкідниками. Територія забруднена сміттям, частина її з боку моря заростала чагарником і руйнувалася ерозійними процесами.

Різко збільшувалися розмиви прибережних частин в Алупкінському, Карасанському парках та парку - санаторію «Скеля» у Криму.

Відсутність догляду за насадженнями, особливо за екзотичними рослинами, привела до того, що в багатьох старих історичних парках значно збідніла дендрофлора. Так, в Онуфріївському парку Кіровоградщини замість 120 видів деревно-чагарникової рослинності на той період залишилось близько 40 видів, у Голозубинському парку Хмельниччини з 75 видів залишилось 30 та ін [10, арк. 43].

Відсутність постійного нагляду та закріпленого працівника за Гоцанським парком на Рівненщині привело до втрати його як пам'ятки природи республіканського значення. За останні 10-15 повоєнних років поповнення парку проводилось за рахунок малоцінних деревних порід (тополя, граб). Не приділялась належна увага збереженню окремих цінних дерев. Недостатньо вирішувалися питання по благоустрою парку. На території парку розміщувалися господарські та адміністративні споруди. Не були приведені в порядок огорожа та алеї парку.

В занедбаному стані знаходився і Чернятинський парк, що на Вінниччині особливо його водна система та гідротехнічні споруди. Запущеними виявилися ставки і в Полонському парку на Хмельниччині [10, арк. 43].

Разом з тим під час перевірки на території республіки було виявлено досить цінні природні об'єкти, а також парки і дендрарії, які заслуговували на те, щоб бути включеними до списку пам'яток природи республіканського значення. Це насамперед Центральний республіканський ботанічний сад Академії наук УРСР (м. Київ), дендропарк «Сторожинець» (Чернігівська область), Гермаківський дендропарк (Тернопільська область), дендропарк і зоопарк в с. Оброшино (Львівська область) та лісове урочище «Холодний Яр» (Черкаська область) та ряд інших [10 арк. 44].

Отже парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, ботанічні сади та дендропарки, які мали велике наукове, історичне та естетичне значення, заслуговували на більшу увагу, збереження і подальше вивчення. Заходи, що вживались до цього часу, були недостатніми і часто носили епізодичний характер. У парках часто висаджували малоцінні породи дерев: клен американський, в'яз, берест, тощо. Нерідкі були випадки, коли це робилося без елементарних знань основних принципів парко-будівельного мистецтва.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Борейко В.Є. Від Сталіна до Хрущова // Зелений світ. 1993. №6. С. 23-45.
2. Борейко В.Є. История заповедного дела в Украине. Київ, 1995. Вип. 2 184 с.
3. Борейко В.Є. Розгром заповідників в Україні 1951 р. // Рідна природа, 1992. № 4. С. 47-49.
4. Гвоздик П.О. Трансформаційні процеси в екологічному законодавстві: від Закону «Про охорону природи в Українській РСР» (1960 р.) до майбутнього Екологічного кодексу України // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка, 2009. № 4. С. 2-5.
5. Кіндюк Б. Охорона лісів за законом «Про охорону природи Української РСР» від 30 червня 1960 р. // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2011 № 89, С. 116-119.
6. Лебединець В. Витоки еколого-етнічної кризи й шляхи її подолання // Ойкумена. Український екологічний вісник. 1993. № 1. С. 35-42.
7. Олійник Я. Природні та етнокультурні феномени України. Київ, 2023. 216 с.
8. Хилько М.І. Принципи формування екологічної політики. Київ, «Знання», 1999., 28 с.
9. Державний архів Вінницької області (далі ДАВІО), Р-151, оп.9, спр. 63.
10. ДАВІО, Р-2700, оп.6, спр. 1721.
11. ДАВІО, Р-5971, оп.1, спр. 10.